

Leto 1945 in zahodni rob slovenskega etničnega ozemlja

Znanstveni posvet v organizaciji Nove univerze in Knjižnice Dušana Černeta

MATEVŽ ČOTAR
TRST

Fakulteta za slovenske in mednarodne študije Nove univerze iz Ljubljane in Knjižnica Dušana Černeta sta pod pokroviteljstvom Urađa Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu priredili v petek, 6. junija, v Peterlinovi dvorani znanstveni posvet z naslovom *Leto 1945 in zahodni rob slovenskega etničnega ozemlja*. Posvet, ki sodi med pobude ob 80-letnici konca druge svetovne vojne, je sooblikovalo osem referatov zgodovinarjev, raziskovalcev oz. kulturnih delavcev tako iz naše slovenske narodne skupnosti v Italiji kot iz matične domovine. Prisotne sta v imenu pobudnikov pozdravila predsednik Knjižnice Dušana Černeta Ivo Jevnikar in dekan Fakultete za slovenske in mednarodne študije Tomaž Ivešič. Slednji je povedal, da je namen posveta razumevanje obdobja po koncu druge svetovne vojne. Med vojno in po njej so se godili grozoviti zločini, ki so razdvajali skupnost. Vprašanje identitete, sprave in razumevanja preteklosti je ključno za oblikovanje skupnega dialoga in zato razumevanje teh dogodkov ni le akademsko vprašanje, temveč temelj za gradnjo mirnejše in bolj vključujoče družbe tako v Sloveniji kot v zamejstvu. Znanstveni posvet je uvedla časnikarka in kulturna delavka Erika Jazbar z referatom Gorica v pomladi leta 1945. S pomočjo drobcev, zapisov in pričevanj, ki so ji jih zaupali Goričani, ki so doživeli čas med polovico aprila in polovico junija 1945, ter jih je zbirala že dalj časa, je skušala strniti duha tistih tednov pred koncem in po koncu druge svetovne vojne v Gorici. Gre za zrcalne in vzporedne zgodbe, ki povzročajo manjše ali večje nelagodje, tudi krč, meni časnikarka, ki je predstavila, kako so se te zgodbe in dogodki prepletali in kopicili v tistih pomladnih mesecih leta 1945. O teh burnih, kaotičnih časih, ko je prevladovala anarhija, je prebirala v dnevniških zapisih Alfonsa Čuka in Zvoneta Žitnika ter pričevanjih Karla Brescianija in Zore Saksida. Prof. Adrijan Pahor je v referatu Od enotnosti OF do prve Kocbekove afere strnil nekaj pogledov na Kocbeka in se osredotočil predvsem na njegovo politično udejstvovanje, ki je vplivalo tudi na njegovo literarno in

življenjsko usodo. Povzel je svoje poglede in poglede različnih mislecev, pod vtisom katerih je bil tudi kot sin pisatelja Borisa Pahorja, ki je imel s Kocbekom osebno razmerje. Adrijan Pahor je obrazložil razmere in položaj Slovenije v Jugoslaviji ter poveljni sojenja, preganjanja in poboje, o katerih je prav Kocbek prvi javno spregovoril leta 1975. Krščanski socialist je v NOB vključil veliko posameznikov, imel je vidno vlogo v OF, potem pa ga je komunistično vodstvo postavilo v ozadje. Kocbek je vztrajal pri tem, da v poveljni Jugoslaviji ne bi imeli enostranske diktature, ampak ureditev, v kateri bi bile lahko predstavljene vse nazorske skupine. Kocbek je bil večkrat predmet kritik, in to iz vseh strani. V svojih potezah je bil nekoliko preveč zaupljiv, vendar je odločal v dobri veri in za skupno dobro, je prepričan profesor, ki je povedal, da je z odstranitvijo Kocbeka in krščanskega socialnega gibanja komunistično vodstvo preprečilo nastanek slovenske družbe, ki bi bila jamstvo za pluralnost in uveljavitev slovenske državne identitete.

Tema referata zgodovinarja Renata Podbersiča ml. je bila poskus narodnostne opredelitve žrtev fojb. Pri vprašanju fojb ne gre za etnično čiščenje, je poudaril zgodovinar, ampak za čas obračuna z drugače mislečimi, gre za razredni pristop in kaotično obdobje, ko je tisto najslabše v človeku priplavalo na dan. Ko gledamo na obračune tistega časa, vidimo, da so bili med žrtvami poleg Italijanov tudi Slovenci, Hrvati, Nemci in Furlani. Italijanske oblasti niso nikoli speljale svojega očiščenja in temeljite obsodbe fašističnega režima. Primorci dobro vemo, kaj so fašisti Slovincem počeli, in se s tem srečujemo, ne moremo pa reči, da so fojbe le izraz maščevanja 25-letnega fašističnega nasilja. Bile so tudi to, a ne samo to, je povedal Podbersič, ki je dodal, da kompleksno vprašanje fojb dobiva poudarek v Italiji predvsem pred volitvami, v Sloveniji pa je prisotno pod tlemi, kajti to obdobje se skuša prikazati zgolj kot poravnavo nekdanjih fašističnih zločinov. Še danes imajo v Sloveniji za narodne heroje ljudi, ki so, po dokumentih sodeč, sodelovali pri nastajanju spiskov in nato še pri pobiranju ljudi po domovih, ki so nato končali v ječah in kraških jamah. Referat Matica Batiča, ki je bil zaradi družinskih razlogov zadržan, je prebral

Tomaž Ivešič. Obravnaval je vprašanje politike spomina na Primorskem takoj po koncu druge svetovne vojne, natančneje njeno vlogo pri legitimaciji jugoslovanskih ozemeljskih zahtev v času pred pariško mirovno konferenco. Komunistične oblasti so po vojni hitro prepoznale simbolni kapital partizanskega boja in spominska politika je postala ključno orodje pri oblikovanju naracije preteklosti, spodbujanje obeleževanja pravih žrtev in zavestni izbris neprimernih spominov. Dimenzija spominske politike je tako na Primorskem bila povezana z dvema ciljema: legitimiranje novega komunističnega družbenopolitičnega sistema ter jugoslovanskih teritorialnih zahtev. Komemoracije z izrazito politično razsežnostjo so postala pomembna sredstva politične mobilizacije, pogosto prežete s simboliko komunističnega gibanja. Ivo Jevnikar je v svojem referatu Povojna politična emancipacija tržaških slovenskih katoličanov strnil poveljni politično dogajanje v Trstu in pri tem omenil tako nastalo politično diferenciacijo slovenske skupnosti predvsem zaradi nasprotovanja monopola komunistov, njihove nasilnosti in zanikanja pluralizma, ki je na Primorskem živel pred fašistično diktaturo, kot tudi slovensko samostojno politično nastopanje, ki je bilo uveljavljeno že pod "staro Avstrijo". V Gorici so vplivni duhovniki 29. avgusta 1945 začeli izdajati tednik Slovenski Primorec, ki je bil do komunizma kritičen. Vidni goriški laiki, ki so spadali v krog Janka Kralja, pa so od zavezniške vojaške uprave dobili dovoljenje za ustanovitev politične stranke z imenom Slovenska narodna demokracija, v odboru sta bila tudi javna delavka, ki sta se kasneje uveljavila v Trstu, odvetnik Teofil Simčič in šolnik Anton Kacin. Stranka se je prelevila v trdnjšo organizacijo Slovensko

demokratsko zvezo, ki je bila ustanovljena na začetku leta 1947 na pobudo omenjenega Kacina in Avgusta Sfiligoja. Jevnikar je v nadaljevanju opisal začetkov polnokrvnega političnega dela tržaških katoličanov omenil Jakoba Ukmarja, Antona Čoka, Andreja Furlana, Ivana Tula, posameznikov, ki so v nekaj letih ustanovili celo vrsto verskih, prosvetnih, gospodarskih in kulturnih organizacij ter začeli s svojim tiskom in politično dejavnostjo. Jevnikar je ob koncu obrazložil tudi nastanek Udruženja slovenskih in hrvaških krščanskih socialcev, ki se je nato preimenovalo v Slovensko krščansko socialno zvezo. Na političnem področju je zveza sodelovala s Slovensko demokratsko zvezo, a so med njima nastala tudi trenja, je spomnil Jevnikar, ki je predočil dinamike med nekomunističnimi strankami in nazori.

Peter Černic je predaval o vlogi goriške duhovščine pri reorganizaciji političnega življenja v poveljni obdobju. S prisotnimi je delil serijo razmišljanj o reorganizaciji, ki se po mnenju zgodovinarja začne leta 1943. Pri tem je izpostavil vlogo goriškega nadškofijskega dvorca in nadškofa Margottija, ki se ga večkrat napačno spominjamo le po kritikah, ki jih je bil deležen pred letom 1941, ne pa po kasnejšem obdobju, ko je bil Slovincem naklonjen. Nadškofove poteze so vidne in opazne že leta 1943, ko začne približevati visoke izobražene slovenske duhovnike Gorici. Reorganizacija slovenske katoliške skupnosti na Goriškem nastaja v sporu med dvema strujama, in sicer med t. i. goriško sredino in skupino, ki se je zbirala okoli Janka Kralja. Goriška sredina izrazito izpostavljala nacionalni element v luči ene mednarodno priznane državne oblasti, in sicer Jugoslavije kralja Petra. Druga skupina pa je delovala drugače in v tem delovanju vidi Černic tudi vlogo, ki jo

je imel nadškofijski dvorec. Ideja je bila zasesti čim več vidnih mest v upravi, administraciji in strukturah oblasti. Vedeli so, da bo kmalu konec vojne, da se bo treba pogajati in da bo treba imeti ljudi v posameznih strukturah. V začetku kaotičnega leta 1945 je Gorico zapustila glavna slovenska duhovščina in 26. junija piše msgr. Novak, kako ni več Slovencev, ki bi se pogovarjali z zavezniki, kar daje veliko prednost "Lahom". Niti dva meseca kasneje je začel v Gorici izhajati Slovenski Primorec. Ta korak je lahko naredila le nadškofija in za tem je obstajala strategija privedi nazaj visoko duhovščino, tisto, ki je imela organizacijsko, idejno in kulturno sposobnost. Margotti je želel spet slovensko prisotnost, če bi Goriška prišla pod Jugoslavijo, in duhovniško strukturo, ki bi lahko nadaljevala s svojim poklicem in zagotavljanjem verske svobode na teritoriju. Med nadškofom in duhovniki, ki so se zbirali okoli Slovenskega Primorca, je vladalo veliko zaupanje. Sledilo je šolstvo, kulturno nastopanje, kjer so se zbirali ljudje, ki se niso prepoznavali v manifestacijah. Zadnji korak v reorganizaciji pa je bila politika, in sicer nastanek Slovenske narodne demokracije oz. Slovenske demokratske zveze, ki je samostojno in javno nastopala že zelo zgodaj. Marija Čipič Rehar je v referatu prikazala, kako je potekala obnova verskega življenja ob koncu vojne oz. med letoma 1945 in 1947, in razlike, ki so se pojavljale v cona A in cona B. V cona A se je ponovno začel verouk v slovenščini, delovala so katoliška prosvetna društva, izdajali so verski tisk, delovalo je malo semenišče ter seminar duhovnikov goriške in tržaške škofije. V cona B so bile razmere drugačne. Po osvoboditvi so jugoslovanske oblasti takoj prevzele nadzor in začele uvajati nove zakone in odredbe. Sicer ni bilo hitro

čutiti močnega nasprotovanja Cerkev, tako je dogajanje na lokalni ravni bilo še močno povezano s Cerkvijo. Na javnih prireditvah so bili prisotni duhovniki, pri verskih obredih pa prav tako partizani. Aktivno versko življenje je ostajalo, verouk je bil v šolah kot neobvezen predmet. Postopoma je začel biti nadzor v šolah strožji, tudi gospodarsko stanje duhovnikov se je začelo razlikovati – bilo je boljše od tistih duhovnikov, ki so bili povezani z oblastjo. Nova slovenska oblast je takoj poskušala prevzeti popolno oblast, pri čemer je videla sovražnika v članih nekdanjih meščanskih strank, premožnejših ljudeh, intelektualcih ter katoliški Cerkev. Vodilno vlogo pri nadzoru je prevzela Uprava državne varnosti, nastajali so sezname duhovnikov, beležili so pridige in izvajali kazni. Duhovniki so začeli prilagajati versko življenje novi stvarnosti. Nadzor je segal globoko v cono A, pod nadzorom sta bila tudi bogoslovje in semenišče v Gorici.

Posvet je sklenil Klemen Levpušček, ki je s pomočjo pričevanj domačinov obrazložil odnos prebivalstva do zaveznikov v Posočju in ga razdelil v tri sklope: veselje ob koncu vojne, ljudski protesti in odhod zaveznikov. V prvem sklopu je prebiral odzive, kako so domačini sprejeli novico o koncu vojne, umiku Nemcev in prihodu zaveznikov. Predvsem izstopa opažanje, koliko različnih narodov je bilo takrat prisotnih na območju, saj je bila angloameriška vojska raznolika. V njej so bili belci, temnopolti, Indijanci itd. Pričevalci, ki so bili takrat še otroci, so povedali, kako so se potepali okoli zavezniških baz in postojank ter kako so se z njimi sporazumevali. Tudi Američani so imeli svojo propagando, predvsem prek filmskih posnetkov. Med ljudskimi protesti prevladujejo opisi odpravljanja v Gorico, kjer so potekale razne manifestacije, protesti in stavke – dogajanje, ki zaveznikov ni posebno motilo. Sledila je še predstavitev občutkov ob odhodu zaveznikov in vzpostavitvi novozačrtane meje, kar je ponekod spravljalo ljudi v težek položaj, saj je imel marsikdo hišo v Jugoslaviji in vrt v Italiji, ipd. Posvet je tako v prvem kot v drugem panelu sprožil živahno in tehtno debato, saj tista burna leta marsikaj razkrivajo še danes in imajo posamezne zgodbe, kot so povedali vsi govorniki, različne odtiske.